

Píše Michael Špirit

(E*forum, 21. 01. 2015)

(Pokračování z minulého týdne)

Obecně lze konstatovat, že horní index, umístěný v beletristickém textu jako odkaz na vysvětlivky, při vnímání uměleckého díla opticky rozptyluje. Proto se ho užívá – v zahraničí víc než v Čechách – ve vydáních usilujících o statut kritických edicí, u nichž odborný, analytický či dokumentující účel převažuje nad zpřístupněním díla pro běžné čtení. Komentovaný text přitom bývá zpravidla dotýkán dalšími editorskými vstupy, jako jsou hranaté, ostré, složené aj. závorky, písmenné horní indexy, dolní indexy, grafické symboly apod., jejichž účelem je upozorňovat čtenáře-badatele na nejrůznější druhy informací o editovaném textu nebo o vydavatelských operacích. Většinou jde o práce oscilující na pomezí literárněfiktivního a dokumentárního žánru, jako je korespondence, deníky, varianty, náčrty atd. (V Čechách jsou takto v posledním čtvrtstoletí vydávány jen Spisy Ladislava Klímy.)

V případě „čiré“ beletrie, jakou představují Hrabalovy čtyři knihy z šedesátých let 20. století, u čtenářského typu mladofrontovní edice a při drtivé převaze poznámek faktického, naučného charakteru není zřejmě volba horního indexu pro odkazy k vysvětlivkám optimální. Vedle ústrojnosti zvoleného způsobu je snad ještě podstatnější zastavit se u přiměřenosti encyklopedických informací, které nynější Spisy předkládají povýtce. Není sporu o tom, že autor Hrabalova významu by měl mít v češtině vydání, v němž budou identifikovány i osobní, místní, dějinné nebo kulturní realie. Je však otázka, zda takový objem dat má přinášet edice, která se vztahuje především k „čtenářům mladších generací a snad i zahraničním překladatelům“ (s. 396), a v situaci, kdy soustavnější komentáře k Hrabalovu dílu a jeho vnitřním souvislostem stále ještě chybějí. (Editoři možná mohli navíc zmínit, že nejsou prvními, kdo takto Hrabala komentují: italský výbor Opere scelte, jež v roce 2003 uspořádali Sergio Corduas a Annalisa Cosentino, je sice orientován k zahraničnímu čtenáři, ale usiluje o podobné cíle jako přítomná česká edice.) Porozumění spisovatelovu narativu navíc nespočívá ve znalosti stovek reálií a kolokviálních výrazů. Hrabal nepoužívá takové jednotky jako šifry, nýbrž jako ilustrace, u nichž k adekvátnímu vnímání postačí základní, obecný význam, a ten je zřejmý z textu samého.

V povídce Květnový morytát aneb Byla noc tichá májová, stylizované v 1. os. sg. jako chronologické líčení konce druhé světové války v Polabí, například čteme: „Večer na náměstí se promítaly válečné žurnály na plátně zavěšeném na ukazateli cest. Byl krásný májový večer, byl květen, vonělo to bezy a třešňovou štěpnicí, ale na plátně padal sníh a rudá vojska se drala zasněženými Karpatami a bojovala s Němci. Potom

na plátně měl k armádám projev maršál Malinovskij, ale zdvihl se větřík a nadouval plátno..." Znalost životních dat (na den přesně) u vysoce postaveného sovětského důstojníka k těsnějšímu pochopení úryvku přispět nijak nemůže, jediným ziskem z vysvětlující poznámky („Rodion Jakovlevič Malinovskij /23. 11. 1898 - 31. 3. 1967/, sovětský vojenský velitel během druhé světové války“) je, že Hrabal použil autentické jméno. To není úplně bezcenné poznání, ale v próze, v níž se objevují jména jako Hitler nebo Stalin, to je zjištění celkem očekávatelné. Podobné je to s jazykovými vysvětlivkami: K úryvku z povídky odehrávající se na ocelárenském šrotišti („...a zvedl pajsr a z druhého vagonu narazil karhák a potom s Bártou zvedli vrata, vysadili je a lehce stáhli ke kolejím. A potom hned se drali do útrob vagonu a do prázdné muldy házeli..." nám poznámky sice osvětlí, co je karhák a mulda, ale text je srozumitelný i bez znalosti přesného významu těchto slov; ze souvislosti vyplývá, že karhák je nějaké zařízení, jež je k otevření vrat nebo dveří nutné překonat, a mulda je zase nějaká nádoba nebo prohlubeň. Rodilý mluvčí, i mladšího věku, význam v obecných rysech - a jiné tu nejsou zapotřebí - pochopí a překladatel je zvyklý pracovat se slovníkem.

Mezi stovkami vysvětlivek mladofrontovního čtenářského vydání o osobách, uměleckých dílech, místech, firmách, výrobcích nebo pokrmech a mezi výkladovými hesly o významu slovních archaismů, kolokvialismů či jinojazyčných výrazů však nalezneme i méně časté postřehy o rytmu daného Hrabalova textu, dobové poetice nebo o souvislosti s jinými autorovými díly, a to na nejrůznějších rovinách: textově vývojové, motivické, sémantické, intertextové apod. Pro poznání a pochopení Hrabalových děl jde myslím o nejpodstatnější typ komentářů (a je škoda, že jich není více, zvláště když editoři nynějších Spisů jsou dokonalými znalci autorových textů, jejichž komplet mají k dispozici v elektronické formě). Jejich cena by jistě stoupla, kdyby se prostřednictvím horního indexu - když už se musel použít - odkazovalo právě jen na ně, a namísto vysvětlivek encyklopedické povahy by se sestavily anotované rejstříky (jmenný a věcný) a jazykový slovníček.

Mělo by to jen samé výhody: (1) nutnost, která velela výklady v rámci indexovaného komentáře buď opakovat, anebo vzájemně proodkazovat - obojí je ve stávající podobě praktikováno nedůsledně -, by princip slovníčku a anotovaného rejstříku učinil zbytnou, (2) příslušné jméno, místo, událost nebo výraz by mohl operativně najít jak čtenář postupující od hlavního textu k rejstříku, tak zájemce, který by z nějakého důvodu volil opačný směr, (3) množství fakticistních vysvětlivek mohlo překrývat momenty, které z literární fikce odkazovaly rovněž ke skutečnosti, ale činily to na jemnější významové rovině, a právě osvětlení těchto momentů by bylo pro poznání textu prospěšnější než excerpta statických dat. - K úseku citovanému v první části tohoto příspěvku („Národní neštěstí,“ řekl Atomový princ, „napakovanej závod to ale byl. Na začátku se držel vepředu Schade, Pirie, Chataway, placama se plejsknul i rytíř Gaston Reif. Ale vod vosmýho kola tekly nervičky. Zátopek nasadil ty svoje trháky, pak se ale dostal dopředu Mimoun a jaká škoda!“) není možná nejdůležitější informací to, kdy se narodili německý nebo francouzský vytrvalec a jakých největších úspěchů v kariéře dosáhli, nýbrž to, průběh jakého závodu tu postava pojmenovaná jako Atomový princ vlastně líčí. Pak by bylo možné ukázat jeden ze způsobů Hrabalova

budování umělecké prózy: americký generál MacArthur, o jehož suspensi během korejské války Atomový princ hovoří o několik řádků výše, byl ve skutečnosti odvolán rok a čtvrt předtím (a z jiných důvodů), než došlo k pověstnému finále v běhu na 5 km na Olympijských hrách v Helsinkách 1952. Obě události ovšem v povídce Anděl zprostředkovává postava Atomového prince, která své okolí někdy v dobrém úmyslu, resp. z radosti mystifikuje. – Srovnatelné nevyužité vykladačsko-komentářové příležitosti nabízí např. próza Večerní kurs s topografií tehdejší Prahy, vztah titulu a děje rozsáhlého textu Bambini di Praga 1947 pracující se znesvěcující symbolikou Pražského Jezulátka či povídka Chcete vidět zlatou Prahu?, jejíž pointování je syceno buď četbou Holečkových Našich, u Hrabala, pokud vím, dosud nedetekovaných, anebo prostě zvyklostí z dětských her, v komentáři ovšem rovněž nevysvětlenou.

To vše jsou ovšem úvahy nad prací, k níž chováme úctu, a jejich jediným účelem je nabídnout jiné pojetí komentáře, nikoli přínos aparátu nových Spisů unižovat. Akceptujeme-li ediční doprovod v té podobě, v jaké je předložen, pak shledáváme redakčně nevyrovnané uvozování jednotlivých poznámek: některé jsou zahájeny vysvětlováním výrazem (např. „hmátka – drobná krádež /zlodějský argot/“), jiné nikoli („hazardní hra, zvaná též gotes nebo plátýnko“), a to i v rámci legendy k jedné Hrabalově próze. Jde-li o druhý případ, nelze číst vysvětlivku odděleně od hlavního textu (a takový způsob četby by dobře vypracovaný aparát měl umožňovat vždycky), neboť daný výraz si musíme nalistovat, abychom věděli, co je vlastně vysvětlováno.

Jakkoli nebylo účelem nových Spisů textověkriticky revidovat zakládací projekt z Pražské imaginace, přesto je třeba litovat, že mladofrontovní edice nevyjasňuje jednu z mála textologických otázek, která zůstávala otevřená i po Sebraných spisech. Jde o stemma 13 próz, jejichž genealogie spadá do padesátých let, Hrabal je zařadil do chystaného, avšak nakonec zmakulovaného debutu Skřivánek na niti (1959), a uplatnil je proto až ve skutečných povídkových prvotinách Perlička na dně (1963) a Pábitelé (1964). Právě na těchto textech lze sledovat intenzitu původního prozaického tvaru, autorovo tíhnutí k variování i tlak veřejných nakladatelsko-lektorských požadavků.

Z formulací ve stávajících komentářích vyplývá, že ke změnám docházelo (a) mezi verzí z cca poloviny padesátých let a Skřivánkem (prózy Večerní Praha → Večerní kurs, Láska → Romance), ale už se neříká, zda znění pak zůstalo stabilní, nebo je autor pro knihy z let 1963 a 1964 ještě dále upravoval; (b) text se měnil až po Skřivánkovi (Setkání → U Zeleného stromu, různé verze Jarmilky), ale mlčení o předchozím možném textovém vývoji připouští domněnku, že tvar se mohl „hýbat“ i předtím; (c) kdy ke změnám došlo, se neříká vůbec (Umělé osudy → Podvodníci, verze Emánka); (d) u próz, kde je znám jen dvojitý výskyt, rozdíl mezi zněními 1959 a 1963/64 komentáře nekonstatují, a připouštějí tedy domněnku, že verze byly kromě změn titulu identické (Staré zlaté časy, Smrt pana Baltisbergra, Strýčkův pohřeb → Pohřeb, povídka Perlička na dně → 6. kapitola novely Bambini di Praga 1947), resp. se v jednom případě píše o „odlišném závěru“ (Baron Prášil). U povídek, které v obsahu Skřivánka nefigurovaly, se neříká, kdy asi ke změnám došlo, a tedy jakou souvislost mohly mít s chystaným zveřejněním (Křtiny → Křtiny 1947, Romantici → Chcete vidět

zlatou Prahu?).

Nejasnosti v těchto otázkách jsou ale možná spojeny s tím, že editoři vidí věci úplně jinak. Často totiž používají obrátů jako „přepracované znění“ nebo „přepracovaná verze povídky“. Soudíme, že přílehavější by bylo „přepracování sujetu z povídky xy“ nebo „nový rozvrh motivů a postupů z povídky xy“.

www.ipsl.cz